

Internet als religieuze ruimte

Internet en contextualiteit ... voorbij aan generalisaties

Hoe nodig is de protestantse digikerk Mijnkerk.nl die dit jaar als missionaire pioniersplek wordt gestart, vraagt masterstudent Aad Hofland zich af na een onderzoek. De hoeveelheid zinzoekers op het web lijkt het plan te rechtvaardigen, maar trekt zo'n digitaal 'thuis' niet eerder de al actieve leden dan de mensen aan de rand of zelfs daarbuiten?

*I*s het fair om te suggereren dat onze fascinatie met de virtuele werkelijkheid een signaal is van onze desillusie met het postmoderne, het gefragmenteerde, het onzekere? ... Als je dat zo beschouwt, kan in feite onze wens naar het virtuele ten minste gedeeltelijk worden gezien als een honger naar de werkelijkheid – naar een besef van betekenis, orde en vorming van en in ons eigen werkelijke leven.

Indien religie gaat over het vinden van betekenis, orde en een besef van voorspelbaarheid – indien het gaat over de verbeelding hoe de wereld zou moeten zijn – indien het gaat over verhalen die ons leven bezielen zoals rituelen die ons bewustzijn vormen, en manieren van interactie die bepalen wie ze zijn, dan lijkt het mij dat virtuele betrokkenheid precies dezelfde dingen doet.

Onze wens tot een steeds grotere verdieping, die gebonden is aan een structuur en orde die juist van die verdieping komt, kan een signaal zijn van honger naar de werkelijkheid en dat suggereert een religieuze functie voor een van onze meest populaire tijdverdrijven te zijn geworden. (Wagner 2012, 14, in eigen vertaling)

Mijnkerk.nl

De aanleiding tot dit essay is het feit dat het Dienstencentrum van de Protestantse Kerk in Nederland (PKN) in Utrecht voornemens is in het kader van de missionaire pioniersplekken in Nederland een driejarig project te stichten: de protestantse digikerk Mijnkerk.nl, waarvan de presentatie dit jaar zal plaatsvinden. Want, zo zegt de PKN, de pioniersplekken moeten divers >

zijn van opzet. Via *trial and error* zal uitgezocht moeten worden wat kan gaan werken.

De belangrijkste aanleiding tot dit besluit is dat de kerk in deze seculiere tijd lijkt te zijn weggegroeid van het alledaagse leven van veel mensen in deze maatschappij. Mijnkerk.nl zou een kerk moeten worden waar bezoekers zich thuis weten. De PKN wil zich volgens het projectplan vanuit het evangelie richten op het vormen van een gemeenschap met buitenkerkelijken. Men wil missionair bezig zijn en niet wachten tot mensen zelf komen, maar actief mensen opzoeken met het evangelie van Jezus Christus om met hen een kring om Hem heen te vormen.

Erkend wordt dat het bijzonder moeilijk is

Zin-surfers zoeken verdieping van eigen geloof en verbreding van geloofsbeleving

om buitenkerkelijken bij een of andere vorm van kerk te betrekken. Het gaat daarom in principe om de nominale, de niet-actieve leden (mondelinge toelichting 6 maart 2012), mensen die een herinnering hebben aan het christelijk geloof en mogelijk weer daarbij betrokken willen raken. De PKN hanteert voor dit project een web 2.0-benadering van internet, waarin internet wordt gezien als een sociale ontmoetingsplek. Men meent dat er op het gebied van netwerk en *community*-vorming nog een wereld te winnen is.

De plannen van de PKN om online actief te worden zijn eigentijds en ambitieus. Niettemin is het de vraag of de PKN zich bij haar besluit tot het stichten van een digikerk niet te veel laat leiden door een al te optimistische en

utopische kijk op de mogelijkheden van kerk-zijn in een digitale context – preciezer, een al te optimistische kijk op de betekenis die die buitenkerkelijken en nominale leden er mogelijk aan ontlelen – als deze groep al zou participeren in deze digitale kerk. De PKN lijkt bij de perceptie van het potentieel van internet voorbij te gaan aan de culturele context van de potentiële gebruiker – de nominale gebruiker – die internet mogelijk voor religieuze doeleinden gebruikt, maar juist vanwege de specifieke religieuze doeleinden die men nastreeft, de digikerk van de PKN links zal laten liggen.

De offline context

Voorbijgaan aan de specifieke offline context van de internetgebruiker is een constante in de perceptie die velen van de sociaal-culturele betekenis van internet hebben – niet in de laatste plaats in het wetenschappelijk onderzoek naar religie en internet. Met name de beginjaren van het onderzoek werden gekenmerkt door een euforische en utopische perceptie.

Voorbeeld: RefoAnders

In zijn onderzoek onder orthodox-protestantse homo's en hun betrokkenheid bij het forum RefoAnders stelt De Koster (2008) dat veel van deze homo's dit forum typeren als een 'toevluchtsoord'. De leden van RefoAnders die niet zelden worstelen met stigmatisering, isolering en eenzaamheid, omarmen de gemeenschap van RefoAnders op het internet, omdat de opgedane ervaringen hen een houvast geven en iets wat hen gezamenlijk bindt in de interactie met de offline situatie. In de context

van de homoseksuelen, en dan specifiek toegespitst op de groep orthodoxe protestantse homoseksuelen, helpen de ervaringen die bij RefoAnders worden opgedaan hen het leven in de offline situatie te verbeteren of, anders gezegd, aan te vullen en te ondersteunen.

Opvallend is echter dat niet alle betrokkenen bij RefoAnders een even grote betekenis toedichten aan de gemeenschap van gelijkgezinden die online ontstaan is. Juist degenen die offline sterk gestigmatiseerd worden, hechten een grotere waarde aan de gemeenschap online en hebben een uitgesproken gevoel van '*belonging*', maar degenen bij wie de participatie alleen is gerelateerd aan het aan de orde stellen van praktische vragen, kennen een dergelijke emotionele benadering niet; zij zien RefoAnders wel als een 'tweede huis', maar niet als een deel van hun leven. De betrokkenheid bij een, in dit geval, religieuze gemeenschap, wordt sterk bepaald door de offline context.

Voorbeeld: moslimjongeren in Gouda

Een artikel van De Koning (2008) over internet en *identity politics* van een minderheidsgroep, Marokkaans-Nederlandse moslimjongeren in Gouda, is een ander goed voorbeeld waarbij de offline context betrokken is op de online situatie. De Koning probeert helder te krijgen hoe jongeren zich op basis van het virtuele repertoire kennis over de islam en ideeën over moslim-zijn eigen maken. Hij probeert aan te tonen dat offline en online op elkaar betrokken moeten zijn. De ervaringen van jongeren online beïnvloeden hun perspectief op de wereld daarbuiten, en de ervaringen in de offline wereld beïnvloeden hun activiteiten op internet.

De ouders van de jongeren zouden met hun vragen naar de imam gaan, maar jongeren doen dat niet; zij hebben er kennelijk niet zoveel vertrouwen in en zij willen zich meer oriënteren via het internet. Op het internet kunnen ze dat vaak anoniem doen en dat biedt hen een vrij gevoel om zich te uiten. Zij willen de offline ervaringen in de online sfeer bespreken en daarbij worden verschillende dimensies van de moslimidentiteit op elkaar betrokken.

Een van de belangrijkste aspecten is dat jongeren op internet informatie zoeken over de islam en maatschappelijke vraagstukken die moslims betreffen (De Koning 2008, 277). Ze zoeken naar een islam in de Nederlandse context, een islam die bij hen past. Het gaat over vragen als hoe men een goede moslim moet zijn en op welke manier de verleidingen van de Nederlandse samenleving moeten worden weerstaan. Daarbij worden de jongeren sterk geleid door behoefte aan erkenning en dat ze ertoe doen.

Wat uit het onderzoek van De Koning ook duidelijk wordt is dat de jongeren al bepaalde ideeën hebben voordat ze het internet opgaan en dat dit mede hun activiteiten op internet

Religie online lijkt eerder supplement dan vervanging

beïnvloedt. De Koning constateert dat een groot deel van de activiteiten van jongeren op internet te maken heeft met interne gedragsvoorschriften en dat veel sites te zien zijn als alternatieve kennisbronnen ten opzichte van de *mainstream* organisaties. Het internet stelt jongeren in staat hun eigen beeld ►

te vormen van wat islam precies inhoudt. De onderzochte groep Marokkaans-Nederlandse jongeren in Gouda zoekt daarbij vooral naar mensen die hun ideeën al delen. Ze kunnen daarvoor de geschikte bronnen verzamelen en zo meer zeker staan in hun *identity politics* met derden. De uitkomsten van het surfgedrag op internet kunnen een ondersteuning zijn van de offline situatie, het draagt mede bij aan het gevoel moslim te zijn en is tevens een poging om een betere moslim te worden.

Zinzoekers en de digitale kerk

De onderzoeken van De Koning en De Koster maken duidelijk dat de betekenis en het gebruik van internet sterk samenhangen met de offline context van gebruikers. Een dergelijke contextualisatie is van belang, om niet tot al te generaliserende uitspraken te komen over 'hét'

Behoeftte aan online pastorale zorg, bidden of getuigen is er amper

gebruik van 'hét' internet. Dit geldt niet alleen voor wetenschappelijke onderzoekers, maar ook voor de religieuze entrepreneurs die online actief willen zijn en mensen aan zich willen binden. De contextualiserende vraag wie de potentiële bezoeker is van de digikerk, wat hem of haar beweegt om deze kerk te bezoeken, en welke betekenis hij of zij aan online participatie in deze digikerk hecht, gaat in die zin vooraf aan de vraag of er überhaupt markt is voor een digikerk.

Onderzoek Stichting Zinzoekers op het Web
Onderzoek lijkt de vraag naar een digikerk positief te bevestigen. Benschop en Menting

(2012, 58-75) doen in hun recent verschenen boek verslag van een onderzoek van de Stichting Zinzoekers op het Web dat aanleiding geeft om te denken dat veel mensen hun zoektocht naar zin online gestalte geven. Het onderzoek wilde achterhalen wat zinzoekers doen op het internet, hoe zij opereren, hoe zij communiceren en met wie zij contacten leggen en hoe door hun ervaringen in de virtuele ruimte van het internet hun geloofsbeleving is veranderd.

Het is een van de weinige onderzoeken die wat meer duidelijkheid geven over het surfgedrag van zinzoekers. Aan het onderzoek hebben 248 respondenten meegewerkt, die uit meer dan veertig verschillende kerkgenootschappen, religieuze organisaties of spirituele gemeenschappen komen. Van hen geeft 74 procent aan religieuze sites te bezoeken. Een kleine meerderheid van 55 procent zegt dat door het gebruik van internet hun leven veranderd is. Velen spreken dan in termen over verdieping van hun eigen geloof en verbreding van hun geloofsbeleving – woorden overigens die in de vraagstelling voorkwamen. De antwoorden die bij 'verdieping' gegeven worden, hebben meer met de technische mogelijkheden van internet te maken, zoals toegang tot betere achtergrondinformatie, dan met de inhoudelijke kant van het geloof. Bij 'verbreding' zegt men een bredere blik te hebben gekregen, nieuwe mensen te hebben ontdekt, en dat men verder is gaan kijken dan het traditionele geloven en dat het ook het geloof aanzienlijk verbreed en daardoor ook versterkt heeft.

Het onderzoek geeft aanleiding te denken

dat er een markt is voor een digikerk. Hoewel hier in dit onderzoek sprake is van een ogenschijnlijk correcte vorm van contextualisering, is de onderzochte groep te heterogeen en is er geen uitsplitsing gemaakt naar de belangrijke denominaties en bovendien geen onderscheid gemaakt tussen actieve en nominale leden. Bovendien, zo stellen Benschop en Menting, is tachtig procent van de respondenten hoogopgeleid en zijn het 'activistische' zinzoekers. Mogelijk heeft dat te maken met het feit dat de online enquête via de site zinzoekers.nl diende te worden ingevuld, een website die vermoedelijk meer personen trekt die sterk betrokken zijn op het 'zin zoeken' op het web. Daarmee wordt mogelijk niet de mening weergegeven van de gemiddelde zinzoeker. Op basis daarvan zijn vraagtekens te plaatsen met betrekking tot de vraag in hoeverre de uitkomsten in generale zin mogen worden gebruikt.

Een eigen enquête-onderzoek

Een eigen exploratief onderzoek naar PKN-leden (actief en nominaal) geeft meer zicht op de potentiële gebruikers van de digikerk. De aanleiding tot dit eigen onderzoek is het feit dat het Dienstencentrum van de PKN in Utrecht dit jaar een digikerk wil starten. Op basis van Amerikaans literatuuronderzoek ben ik tot de conclusie gekomen dat het eerder gaat om een deel van de actieve leden van kerken die digitale kerken en religieuze sites op het internet bezoeken, dan om nominale leden. Verder zeggen die actieve leden dat zij aan het bezoek op internet een bevestiging of versteviging van hun geloof ontleen (Campbell 2007, 261-

277). Over de functie van religie online voor de christelijke gemeenschap zegt Campbell op basis van onderzoek dat men binnen de christelijke gemeenschap religie online ziet als een supplement en niet als een vervanging voor de betrokkenheid bij de offline kerk. Leden nemen deel aan en blijven betrokken bij een online gemeenschap ten einde te voorzien in specifieke relationele behoeften, zelfs al kan deze participatie niet volledig in de wensen van religieuze leden voorzien met betrekking tot een *face-to-face*-interactie en een fysieke ervaring van de eredienst. Jakobsh (2006, 237-242) stelt eveneens dat de participatie aan online religie niet meer en niet minder is dan een aanvulling op de offline situatie. In een onderzoek in de Nederlandse context en specifiek gericht op de leden van de PKN probeer ik na te gaan in hoeverre de uitkomsten met die van het Amerikaanse onderzoek overeenkomen.

Het betreft hier een enquête-onderzoek uit 2012 onder 325 e-mailadressen die aangeschreven zijn met het verzoek om te participeren in een online enquête. Daarnaast is gevraagd aan de adressanten om de link voor de enquête door te sturen naar personen waarvan men weet dat ze enige affiniteit hebben met het christelijk geloof. De enquête is opengesteld voor personen vanaf 18 jaar. Uiteindelijk hebben 114 personen van de e-mailadressen en 78 overige personen de enquête ingevuld. Van de respondenten heeft 63 procent een hbo- of universitaire opleiding. Van de respondenten is 75 procent lid van de PKN: 80 procent actief en 20 procent nominaal, en is 69 procent hogeschoold. Uit dit onderzoek blijkt dat van de actieve PKN'ers slechts 38 procent religieuze ►

sites bezoekt met als top 4: PKN.nl, Bijblijba.net, EO.nl en Kerknieuws.nl. Bij de nominalen ligt het bezoek aan religieuze sites op 25 procent, maar hun bezoek gaat maar voor een klein deel naar de hierboven genoemde vier sites en verder zoekt men naar kennis over religiositeit en informatie.

Een ander belangrijk verschil tussen actieve en nominale respondenten is gelegen in de motivatie waarom men religieuze sites bezoekt. Actieve PKN'ers zoeken vaak naar deelname aan kerkdiensten of vieringen, willen lezen en praten over zingeving, willen contact met geloofsgenoten en andersdenkenden, maar vooral kennis over vormen van religiositeit krijgt veel aandacht. Ongeveer 28 procent is ervan overtuigd dat het internet een aanvulling of verdieping van het geloof is. Behoeftte aan online pastorale zorg, bidden of getuigen – geijkte kerkelijke activiteiten – is er amper.

Op de vraag naar de motivatie om religieuze sites te bezoeken is het antwoord van circa 40 procent van de nominale PKN'ers dat men kennis wil verkrijgen over religie en dat er behoefte is aan zingeving. De kerk geeft hen geen antwoord meer en men mist de mystiek in de kerk. Men zoekt gelijkgezinden op het internet, daarnaast worden de meer spirituele en meditatieve sites bezocht.

Op de vraag aan nominale PKN'ers waarom men geen religieuze sites bezoekt, geeft 60 procent van de reacties als antwoord geen interesse, er nooit aan gedacht of er geen behoefte aan te hebben. Op de vraag waarom actieve PKN'ers geen religieuze sites bezoeken, zegt het merendeel daar nooit aan gedacht te hebben en dat er geen behoefte is aan een verdere

ontwikkeling, men heeft genoeg aan de kerk.

Op basis van dit onderzoek kan worden geconcludeerd dat het vooral actieve, kerkse mensen zijn, en dan nog in beperkte mate, die op internet religieuze sites bezoeken. Een heel klein deel daarvan ziet het internet als een ondersteuning of verlevendiging van het geloof. De nominale leden, die in feite de doelgroep zijn van de digikerk van de PKN, lijken weinig religieuze activiteit online te (willen) ontplooiën, en als men dat al doet lijkt men institutionele religie te vermijden. Daarmee lijken de nominale leden afstand te hebben genomen van het instituut kerk en van religie als institutionele vorm van zingeving en neigen ze voor een deel meer naar vormen van hedendaagse spiritualiteit – ook online.

De vraag is gerechtvaardigd op welke optimistische verwachtingen van het internet de PKN haar besluit tot het stichten van een digikerk heeft gebaseerd? Ligt hier niet het generaliserend gevoel van de werking van het internet aan ten grondslag? Wat in elk geval wel duidelijk wordt, is dat een klein deel van de actieve leden in hun surfgedrag ondersteuning vindt vanuit de online situatie in de offline situatie. Dat gegeven is van belang voor de digikerk, omdat er in elke kerk wel zoekers zijn, die niet helemaal tevreden zijn met hun offline situatie. Maar is daar een digikerk van de PKN voor nodig? Bij de beantwoording van de enquête wordt aangegeven dat men zich in het algemeen elders, dus buiten eigen sites, wil oriënteren en kennis wil opdoen.

In dat kader breng ik de hypothese zoals verwoord in het begin van dit artikel in: de

PKN lijkt bij de perceptie van het potentieel van internet voorbij te gaan aan de culturele context van de potentiële gebruiker – de nominale gebruiker – die internet mogelijk voor religieuze doeleinden gebruikt, maar juist vanwege de specifieke religieuze doeleinden die de PKN nastreeft, de digikerk van de PKN links zal laten liggen. De oriëntatie van de actieve PKN'ers is vooralsnog het enige lichtpuntje voor de digikerk. Maar de doelgroep, de nominale leden, laat staan de buitenkerkelijken die genoemd worden in het projectplan, zal waarschijnlijk maar weinig behoefte hebben aan de digitale kerk.

Aanbevelingen

Op basis van dit artikel zou verder onderzoek naar internet als religieuze ruimte aandacht moeten besteden aan de volgende vragen:

- Actieve leden van kerken zijn voor een relatief groot deel zinzoekers op het web. Zij zoeken naar kennis van en oriënteren zich verder op religie. Wat missen zij precies in het aanbod van hun kerk?
- In hoeverre vinden zinzoekers op het web ook daadwerkelijk wat zij niet vonden in de geïnstitutionaliseerde religie?
- Sommige nominalen stellen dat zij de mystiek missen in de kerk en dat de kerk hen geen antwoord meer geeft. Wat betekent mystiek voor nominale leden en waarom biedt de kerk nominalen geen antwoord meer?
- Hoe zien *good practices* van initiatieven met betrekking tot internet/sociale media eruit, die een brug vormen tussen institutionele religie en hedendaagse spiritualiteit? ◀

Literatuur

- Benschop, A., Menting, C. (2012). *Zinzoekers op het web, internet en de verandering van geloofsbeleving*. Vught: Uitgeverij Skandalon.
- Campbell, H. en Calderon, P. (2007). *The Question of Christian Community Online: The Case of the 'Artist World Network'*. Studies in World Christianity, vol. 13, nr. 3, 261-277.
- Dawson, Lorne. L. and Cowan, Douglas E. (2004). *Religion online: finding faith on the internet*. New York: Routledge.
- Hofland, A.M. (2012). *De digitale kerk*. Nog niet gepubliceerde scriptie voor Master Media, Religie en Cultuur, Vrije Universiteit Amsterdam.
- Jakobsh, Doris R. (2006). *Understanding religion and cyberspace: What have we learned, what lies ahead?* Religious Studies Review, Vol. 32, nr. 4.
- De Koning, M. (2008). Met het geloof bezig zijn. Internet en identity politics van Marokkaans-Nederlandse moslimjongeren, in: Martijn de Koning, *Zoeken naar een 'zuivere' islam. Geloofsbeleving en identiteitsvorming van jonge Marokkaans-Nederlandse moslims*. Amsterdam: Bakker, 261-279.
- Koster, W. (2010). *Contesting Community Online: Virtual Imagery among Dutch Orthodox Protestant Homosexuals*, Symbolic Interaction, Vol. 33, Issue 4, 552-577.
- O'Leary, S.D. (2005). Utopian and dystopian possibilities of networked religion in the new millennium, in: Hojsgaard M.T. en Warburg, M. (eds), *Religion and Cyberspace*, Oxon/New York: Routledge.
- Protestantse Kerk in Nederland (2012). Onderzoek van Motivation naar mentality niveaus: welke groepen in de samenleving worden bereikt als het gaat om het communiceren van het evangelie en welke niet? <http://www.pkn.nl/missionair/werk/missionaire-ronde/Paginas/> (geraadpleegd mei 2012).
- Wagner, R. (2012). *Godwired, Religion, Ritual and Virtual Reality*, Oxon/New York: Routledge.
- Aad (M.) Hofland is masterstudent Media, Religie en Cultuur aan de Vrije Universiteit te Amsterdam. aadhofland@caiway.nl